

ID-1382
C-2
4/10/1991

1.110519094003

ACHLUM
gemeente Franekeradeel

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

ACHLUM, gemeente Franekeradeel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Achlum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

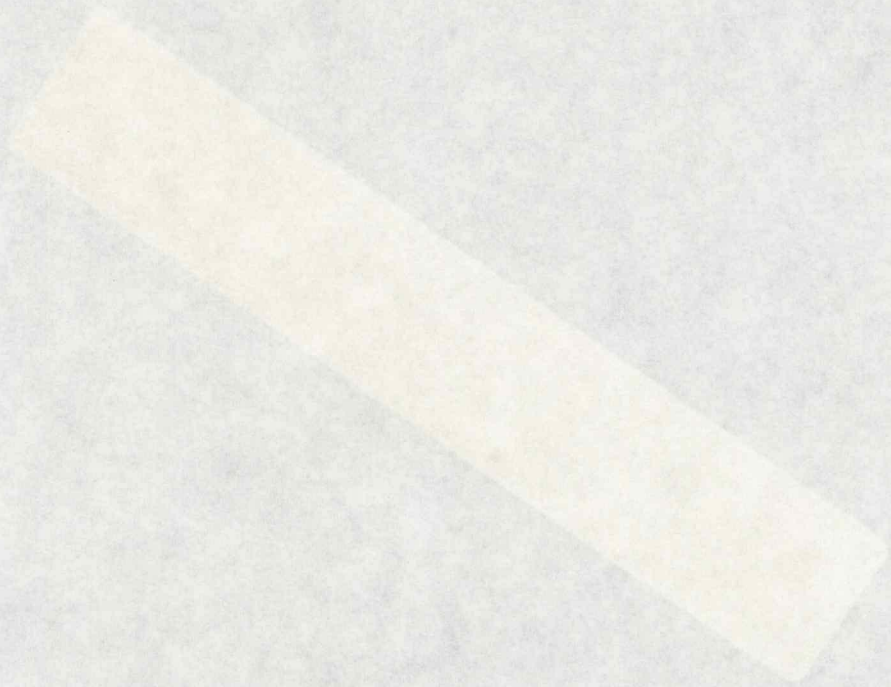
Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Franekeradeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Achlum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en de toelichtende tekst niet gewijzigd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

Stads- en Dorpsgezichten
exemplaar Foto- en Tekeningenarchief
Dit exemplaar wordt **NIET** uitgeleend!!!

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".
De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

PHOTOGRAPH

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519094005

ACHLUM gemeente Franekeradeel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Achlum als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 366) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Juli 1988.

Inleiding

De nederzetting Achlum is gelegen in de gemeente Franekeradeel op een afstand van ongeveer vijf kilometer ten zuidoosten van Harlingen.

Het dorp is van oorsprong een terpnederzetting, die is opgenomen in het tracé van de latere Slagtedijk. Direct ten noorden ervan is een afwateringsvaart aangelegd, waarlangs met name sinds de 19de eeuw de ruimtelijke ontwikkeling van Achlum zich voltrekt. De terp zelf is relatief schaars bebouwd. Kenmerkend onderdeel van de dorpsstructuur is de vierkante open ruimte die door deze ontwikkeling is ontstaan tussen de bebouwing aan de vaart en de kerk.

De historische ontwikkeling is ook thans nog duidelijk herkenbaar aanwezig in de ruimtelijke opbouw van Achlum. Deze ruimtelijke structuur wordt hoofdzakelijk bepaald door de Achlumer vaart in het noorden en het tracé van de Slagtedijk met de daarin opgenomen terp in het zuiden, waardoor de zo typerende vierkante dorpsplattegrond is ontstaan. In het stratenbeloop zijn de hoogteverschillen, in verband met de dijk en de terp, nog duidelijk aanwezig.

De kenmerkende dorpsstructuur, in samenhang met de historisch waardevolle bebouwing, waar een relatief groot aantal beschermde monumenten deel van uitmaakt, levert een beeld van zodanige cultuurhistorische waarde, dat een aanwijzing van Achlum als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuidoostelijke deel van de Noordzee vormt het verspreidingsgebied van de terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken is beschermd. Deze terpen ontstaan in het laatste deel van een periode die gekenmerkt wordt door een stijging van het zeeniveau ten gevolge van het smelten van de ijsmassa's na de laatste ijstijd (circa 10.000 jaar geleden). Ter plaatse van het huidige Noordnederlandse kustgebied vindt daardoor vanaf circa 2700 voor Christus sedimentatie van zand en klei plaats. Omstreeks de 7de eeuw voor Christus treedt een vertraging van de zeespiegelstijging op. De kuststrook bestaat dan uit een kwelderzone, doorsneden met zee-armen en kreken waarlangs het zeewater onbelemmerd kan binnendringen. Vanaf deze tijd neemt de bewoning in de Friese kuststrook een aanvang. Tot in de Middeleeuwen wisselen vervolgens perioden waarin het gebied overstroomt en sedimen-

tatie plaatsvindt en perioden waarin het gebied grotendeels droog ligt elkaar af. In de perioden van overstromingen worden nederzettingen of opgehoogd of verlaten. In perioden met geringere zee-activiteit vindt dan weer hernieuwde vestiging plaats. Op grond van deze fluctuaties onderscheidt men in het algemeen een viertal terpengeneraties ontstaan in de periode tussen circa 600 voor Christus en circa 1000 na Christus. De eerste vestiging vindt voornamelijk plaats op de hogere delen in het landschap, de oeverwallen langs de geulen en kreken van de kwelder. Aanvankelijk liggen de nederzettingen direct op het maaiveld maar bij hernieuwde toeneming van de invloed van de zee worden de woonplaatsen verhoogd met kwelderzoden en mest. Vanaf de 11de eeuw, als er een aaneengesloten stelsel van zeedijken wordt aangelegd, komt aan de vorming van terpen een einde. Gezien de geringe hoogte van de oudste zeedijken blijven de terpen voorlopig als woonplaats bestaan.

Op archeologische gronden neemt men aan dat de grotere terpen, waarop zich dorpen en steden hebben ontwikkeld, zijn ontstaan door het aaneengroeien van dicht bijeengelegen, oorspronkelijk éénhuizige terpen. De dorpen kunnen op grond van hun verkavelingsstructuur in drie ideaaltypische groepen worden ondergebracht: terpen met een radiale verkaveling, terpen met een blokvormige verkaveling (waartoe Achlum behoort, blijkens het oudste 19de-eeuwse kaartmateriaal) en terpen die door een langwerpige aanleg met daarop een dichtbebouwde hoofdstraat gekenmerkt worden (de handelsterpen). Op de agrarische terpen, de eerste twee typen, wordt gewoond, maar daarnaast wordt er het vee gestald, vindt akkerbouw plaats en wordt drinkwater gewonnen. Het open veld is als hooi- en weiland in gebruik.

Op basis van archeologische vondsten is bekend dat in de 4de eeuw voor Christus en mogelijk al in de 7de eeuw voor Christus, ter plekke van het huidige Achlum bewoning is ontstaan. De vondsten duiden er tevens op dat sindsdien de terp een continue bewoning heeft gekend.

Over de oudste ruimtelijke ontwikkeling van Achlum ontbreken overigens betrouwbare gegevens. Deze ontwikkeling kan daarom slechts in grote lijnen worden gevolgd.

Achlum is zeer waarschijnlijk als agrarische vestiging ontstaan, waarbij de boerderijen op de terp zijn gesitueerd. In de 11de eeuw wordt een aanvang gemaakt met de aanleg van een aaneengesloten dijkstelsel in Westergo. De terp van Achlum wordt

hierbij opgenomen in het dijktracé van de Slagtedijk, nu een slaperdijk die dwars door Westergo loopt. De bedijking heeft tot gevolg dat men niet meer zo strikt gebonden is aan bewoning op de terp. Er komt een proces van verplaatsing van de boerderijen naar het open veld op gang. Het agrarisch aspect van het dorp zal hierdoor verminderd zijn. Ten behoeve van de afwatering worden vaarten aangelegd, die doorgaans de lagere terreingedeelten volgen en waarbij gebruik gemaakt wordt van reeds bestaande stroompjes en geulen, gezien het veelal kronkelige beloop ervan (fotobijlage, afb. 1). Afwateringswerken liggen op plaatsen waar de dijk een watergang kruist. Dit is het geval bij de Achlumervaart die direct ten noorden van de terp langs de Slagtedijk is aangelegd en die bij Achlum, aan de noordwestkant van het dorp, afwaterd door middel van een sluis, bekend onder de naam Schapetil of Skieppetille. Hiermee zijn de belangrijkste structurerende elementen van het huidige Achlum, te weten de terp, de dijk en de vaart in volgorde van hun ontstaan genoemd.

De kerk wordt in de 12de eeuw gebouwd, centraal op het hoogste punt van de terp (nu circa 5 m. + N.A.P.). In het jaar 1429 wordt door het klooster Ludingakerk (gesticht circa 1160), gelegen ten zuiden van Midlum bij de Harlingervaart (fotobijlage, afb. 4), een vrouwenklooster te Achlum gesticht. Volgens opgravingen heeft dit gelegen op de noordelijke terpfank. In de 15de eeuw is tevens de kerk van Achlum vergroot, hetgeen mogelijk met de komst van het klooster in verband staat. Ook is er toen een stenen zadeldaktoeren tegenaan gebouwd; voordien had de kerk geen toren. In 1790 is het zadeldak vervangen door de thans nog aanwezige houten bovenbouw met spits. In 1572 is het klooster verwoest door de Geuzen bij hun pogingen om de Spanjaarden te verdrijven. Sindsdien is de noordelijke terphelft onbebouwd gebleven.

Het oudste kaartmateriaal dat enig inzicht geeft in de vorm en ligging van de nederzetting is de grietenijkaart van Schotanus uit 1718 (fotobijlage, afb. 1). De dijk is hierop evenwel foutief ingetekend. Op latere kaarten, zoals onder andere de kadastrale minuut uit 1827 (fotobijlage, afb. 2), staat duidelijk aangegeven dat de terp deel uitmaakt van de dijk. Ten noorden van de terp ligt de Achlumervaart.

Het dorp wordt aan de westkant begrensd door een weg, die de vaart en de dijk kruist op de plaats waar zich de Schapetil bevindt.

De dorpsbebouwing is slechts globaal en schematisch op de Schotanuskaart weergegeven.

Behalve de kerk zijn niet meer dan drie gebouwen op de terp aangegeven en enige bebouwing langs de vaart.

Uit het belastingregister van 1749 blijkt dat er te Achlum, naast landbouwers (40%) en arbeiders (16%), ook ambachtslieden wonen (te weten 16, waaronder 4 schippers, dat is 23%). Dit geldt weliswaar voor het gehele dorpsgebied, maar de ambachtslieden zullen ongetwijfeld in het dorp zelf hebben gewoond.

De bebouwing langs de vaart zal zijn ontstaan in samenhang met het vervoer te water dat in Friesland vroeger van meer belang was dan vervoer over land. Het van oorsprong agrarische terpdorp Achlum kon zo uitgroeien tot een bescheiden centrum voor de directe omgeving.

De eerste kaart waarop de ruimtelijke structuur gedetailleerd is weergegeven, is het kadastrale minuutplan uit 1827 (fotobijlage, afb. 2). Deze kaart laat een beeld zien dat meer in overeenstemming is met de gegevens in het belastingregister. De bebouwing blijkt aanzienlijk dichter dan op de globale kaart uit 1718. De ruimtelijke structuur wordt hoofdzakelijk bepaald door de Achlumervaart in het noorden en de Slagtedijk in het zuiden die op de terp aansluit waardoor een kenmerkende vierkante dorpsstructuur is ontstaan. Opvallend zijn de opvaarten aan de binnenzijde van de dijk, die zelfs tot aan het centrum van de terp lopen. Markant is de open ruimte tussen de bebouwing aan de vaart en de bebouwing op de terp. De ingetekende drinkvijver is een overblijfsel van een put met een wel en vormt het enige restant van het eertijds hier aanwezige klooster. De dorpsbebouwing heeft zich voornamelijk op de Achlumervaart en het begin van de daarop aansluitende opvaarten langs de Slagtedijk georiënteerd. De enige bebouwing op de terp is, behalve de kerk, een boerderij aan de westkant en de school en pastorie aan de noordkant ervan.

De ontwikkeling tot streekcentrum zet zich voort in het verdere verloop van de 19de eeuw. Vooral sinds de aanleg van een verharde weg via Hitzum naar Franeker in 1856 (fotobijlage, afb. 4) is, met name aan de noordkant van de vaart de bebouwing toegenomen (de Tanjabuurt). Ook de bouw van een zuivelfabriek aan de Monnikenweg heeft een uitbreiding van het dorp teweeggebracht, in dit geval vooral aan de westzijde van deze weg. In 1885 is men begonnen met de afgraving van het gehele noordelijke onbebouwde gedeelte van de terp tot vlak achter de school en de pastorie. Deze werkzaamheden hebben tot 1894 geduurd. Hierdoor is direct achter deze gebouwen een zeer steil talud ontstaan met een hoogteverschil tot circa vier meter. Afgraving van

terpen heeft eind vorige eeuw, begin deze eeuw op grote schaal in Friesland en Groningen plaatsgevonden met het doel de vruchtbare terpaarde te gebruiken om elders de grond te verbeteren. Sinds deze werkzaamheden is gedurende de 20ste eeuw de ruimtelijke structuur van Achlum nagenoeg ongewijzig gebleven. In 1902 is een tramverbinding aangelegd met Franeker. De lijn lag direct aan de oostzijde van het dorp en werd in 1939 opgeheven. Het zeer brede straatprofiel van het noordelijke gedeelte van het Jonkerschap is een gevolg van het feit dat de tramweg hier niet direct langs de weg was aangelegd. Het tegenwoordige plantsoen ter plekke geeft dit ook nog aan. Na afbraak van de rails kon zo het brede profiel ontstaan. Aan het begin van deze eeuw is het zuidelijke gedeelte van de vaart naar de kerk gedempt.

In 1910 wordt een nieuwe school gebouwd aan het begin van de Dorpsstraat. In de dertiger jaren wordt aan de Bakkersteeg een aantal volkswoningen gerealiseerd.

In de jaren vijftig wordt aan de oostkant van de nederzetting een nieuwbouwwijkje gebouwd. In 1956 wordt de in 1856 aangelegde verbinding met Franeker verbeterd tot de verkeersweg zoals die nu aanwezig is en is een rondweg om Achlum gelegd langs de zuidkant van de kerk, de huidige Jonkerschap. Het noordelijke gedeelte van de opvaart langs de Monnikenweg en het restant van de Kerkevaart worden nu ook gedempt. In 1966 wordt weer een nieuwe school gebouwd, achter de reeds bestaande. Eind jaren zeventig is aan de westzijde van Achlum een weg aangelegd teneinde het doorgaande verkeer richting Harlingen te weren uit het dorp. Zeer recent zijn ten oosten van de Bakkersteeg enkele woningen gerealiseerd, achter de bebouwing langs de noordzijde van de Vaart. Ook is toen het zuidelijk gedeelte van De Loop, die hier in de Achlumervaart uitmondt, gedempt.

Huidig ruimtelijk karakter

In de ruimtelijke opbouw van het huidige Achlum is de hiervoor geschetste ruimtelijke ontwikkeling goed herkenbaar gebleven.

Kenmerkend is de vierkante structuur van de nederzetting, opgebouwd uit de Achlumervaart in het noorden, de Slagtedijk in het oosten (de Jonkerschap) en westen (de Monnikenweg) en de terp in het zuiden. De hoogteverschillen in verband met de terp en de dijk zijn ter plekke nog opvallend aanwezig. Karakteristiek voor Achlum is de open ruimte in het centrum van de nederzetting die door bovengenoemde structurelementen wordt

omsloten. De bebouwing heeft zich met name op de vaart en de dijk georiënteerd, de terp heeft een relatief schaarse bebouwing. De bebouwing is overwegend vrijstaand en in het algemeen door tuinen, al dan niet met lage heggen, van de openbare weg gescheiden.

De historische kwaliteit van de bebouwing, waaronder zich 26 beschermde monumenten bevinden, levert een belangrijke bijdrage aan het karakter van de nederzetting.

De bebouwing bestaat grotendeels uit panden in één bouwlaag onder afwisselend schilddaken (met name de Tanjabuurt) en zadeldaken. De nokrichting is over het algemeen evenwijdig aan de straat. Als bouw-materiaal voor de gevels is hoofdzakelijk baksteen toegepast, terwijl de daken merendeels met donkere gebakken pannen (met name de Tanjabuurt) zijn bedekt. Een algemeen bebouwingskenmerk is voorts de verticale gerichtheid van de gevelopeningen.

Nadere typering te beschermen waarden

De Achlumervaart is het belangrijkste structurende element van het dorp. Het merendeel van de bebouwing heeft zich hierop georiënteerd, te weten de Tanjabuurt aan de noordzijde en de Dorpsstraat aan de zuidzijde. De Tanjabuurt wordt door een drietal (loop)bruggetjes ontsloten.

Door de dichtopeenstaande bebouwing en de deels hoog opgaande bomen langs de vaart is er een sterk besloten geheel ontstaan, hoewel tussen de afzonderlijke panden door een visuele relatie met het open agrarische gebied in het noorden en in mindere mate ook met de centrale open ruimte in het zuiden, aanwezig is. Het contrast tussen de beslotenheid van dit dorpsgedeelte en het open weidegebied komt zeer sterk naar voren bij de overgang van de Monnikenweg naar de Ludingaweg, vooral vanwege de nauwe doorgang ter plaatse. Aan de oostzijde wordt de Dorpsstraat ruimtelijk afgesloten, enerzijds vanwege de kromming in de begrenzende straatwand en anderzijds doordat ter plekke tussen de vaart en de straat een woning aanwezig is, waardoor in samenhang met de hoekwoning aan de Jonkerschap een sterke vernauwing van het straatprofiel is opgetreden. Aan de westzijde vormt een wit gepleisterde woning aan de Monnikenweg eveneens een ruimtelijke afsluiting.

De groene oevers van de Vaart vormen een belangrijk onderdeel van de ruimtelijke structuur ter plekke. De Tanjabuurt is een markant onderdeel van de nederzetting. De bebouwing valt op door een grote

mate van gelijkvormigheid, met name ten westen van de Bakkersteeg. De panden zijn in een vloeiende rooilijn geplaatst en bestaan merendeels uit kleine dubbele woningen met één bouwlaag, onder een schilddak. De nokrichting is over het algemeen evenwijdig aan de vaart en de daken zijn merendeels gedekt met gesmoorde verglaasde pannen. Ten oosten van de Bakkersteeg, alsmede aan de Bakkersteeg zelf, bevindt zich eenvoudiger bebouwing met groten-deels zadeldaken bedekt met rood gebakken pannen, al dan niet verglaasd. Ter hoogte van de Bakkersteeg is de visuele relatie met het open weidegebied verzwakt door de recente aanleg van een voetbalveld omzoomd met beplanting en door enkele rijtjes nieuwbouwwoningen.

In tegenstelling tot de bebouwing aan de Tanjabuurt vertoont de bebouwing aan de Dorpsstraat een grotere mate van afwisseling in vorm en situering. Tevens is ze doorgaans eenvoudiger, zadeldaken komen hier, afgewisseld met schilddaken, veelvuldig voor. Het café is met zijn twee bouwlagen een opvallende verschijning aan de zuidkant van de Vaart.

De beslotenheid van het dorpsgedeelte aan de Achlumervaart staat in sterk contrast met de openheid van het terpgedeelte. Ondanks een zekere beslotenheid vanwege het hoog opgaand geboomte langs de Jonkerschap en rond het kerkhof is er een grote visuele betrokkenheid met het open weidegebied ten zuiden van Achlum. Een en ander wordt versterkt door de niveaoverschillen tussen de terp en het maaiveld. Door de afgravingen van de noordflank van de terp en het gedeelte tussen de Jonkerschap en het kerkhof is de hoogte van de terp ter plekke goed herkenbaar. Op het hoogste punt bevindt zich de kerk, gelegen midden op het kerkhof. Het romaanse kerkgebouw bezit muren van tufsteen uit de 12de eeuw en een toren uit de 15de eeuw met een houten bovenbouw uit 1790. Aan de westzijde van de kerk is een markante kop-romp boerderij gelegen waarvan het woongedeelte naar het centrum van de terp is gericht. De boerderij staat aanzienlijk lager dan de kerk en is nagenoeg geheel omgracht. Door de hoge rieten kap van het stalgedeelte en de situering aan de rand van het open gebied vormt het een karakteristiek element in dit deel van de nederzetting.

De Monnikenweg en het oostelijk gedeelte van de Jonkerschap vormen de overgang van het besloten gedeelte bij de Achlumervaart naar de openheid van de terp. De relatie met het open weidegebied is met name in zuidelijke richting in beide straten nadrukkelijk aanwezig. Bij de Jonkerschap wordt dit nog geaccen-

tuëerd door het nog zichtbare beloop van de voormalige trambaan die doorloopt in het weidegebied. De Monnikenweg heeft door de demping van het noordelijk gedeelte van de vaart die hier liep en door de afwezigheid van beplanting een grootschalig karakter. Het zeer brede wegprofiel van het noordelijk gedeelte van de Jonkerschap is door het hoog opgaand geboomte enigszins geleed.

De open ruimte in het centrum van Achlum vormt zoals gezegd een kenmerkend onderdeel van de structuur. Ingesloten door de bebouwing langs de omringende structuurelementen is, ondanks de omvang van het terrein, een duidelijk begrensde geheel binnen het dorp ontstaan. De beplanting met hoog opgaande geboomte in het oosten en de steilrand van de gedeeltelijk afgegraven terp in het zuiden dragen hier in belangrijke mate aan bij. Alleen in het zuidwesten is langs de boerderij nog een visuele relatie met het open landschap aanwezig. Vanaf de open ruimte bepalen vooral de kerk en de daarnaast gelegen boerderij het bebouwingsbeeld.

Begrenzing beschermd gebied

Tot het beschermde dorpsgezicht behoren de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur waaruit de historische ontwikkeling is af te lezen. Deze samenhangende structuur wordt gevormd door de Achlumervaart met de Tanjabuurt en de Dorpsstraat in het noorden, de Slagtedijk in het oosten en westen, thans de Jonkerschap (gedeeltelijk) en de Monnikenweg, en de terp in het zuiden. De grens is in het noorden langs de achtererven van de daar aanwezige bebouwing getrokken. Vervolgens loopt ze langs de oost-, respectievelijk westzijde van de Jonkerschap en de Monnikenweg. In het zuiden is het daar aanwezige terpgedeelte, gelegen ten zuiden van de Jonkerschap eveneens binnen het beschermde dorpsgezicht getrokken, in verband met het belang van de relatie met het aangrenzende open landschap. De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg), nummer 366.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de

karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Hacquebord, L.

'Het noordelijke zeeleigebied' in: Het Nederlandse Landschap. Een historisch-geografische benadering. Utrecht, 1986. (red: S. Barends, J. Renes, T. Stol, J. C. van Triest, e.a.)

Kramer, E.

'Proefonderzoek in een terpzool bij Achlum, gemeente Franekeradeel'. in: Fries Museum Bulletin, september 1983.

Rienks, K.A.; Walther, G.L.

Binnendijken en Slieperdijken yn Fryslân. Bolswert, 1954.

Voorstel tot aanwijzing van de kern van het dorp Achlum als beschermd dorpsgezicht. Gemeente Franekeradeel, 1976.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Drs. J.L. van Tilburg, Leusden.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart:

Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

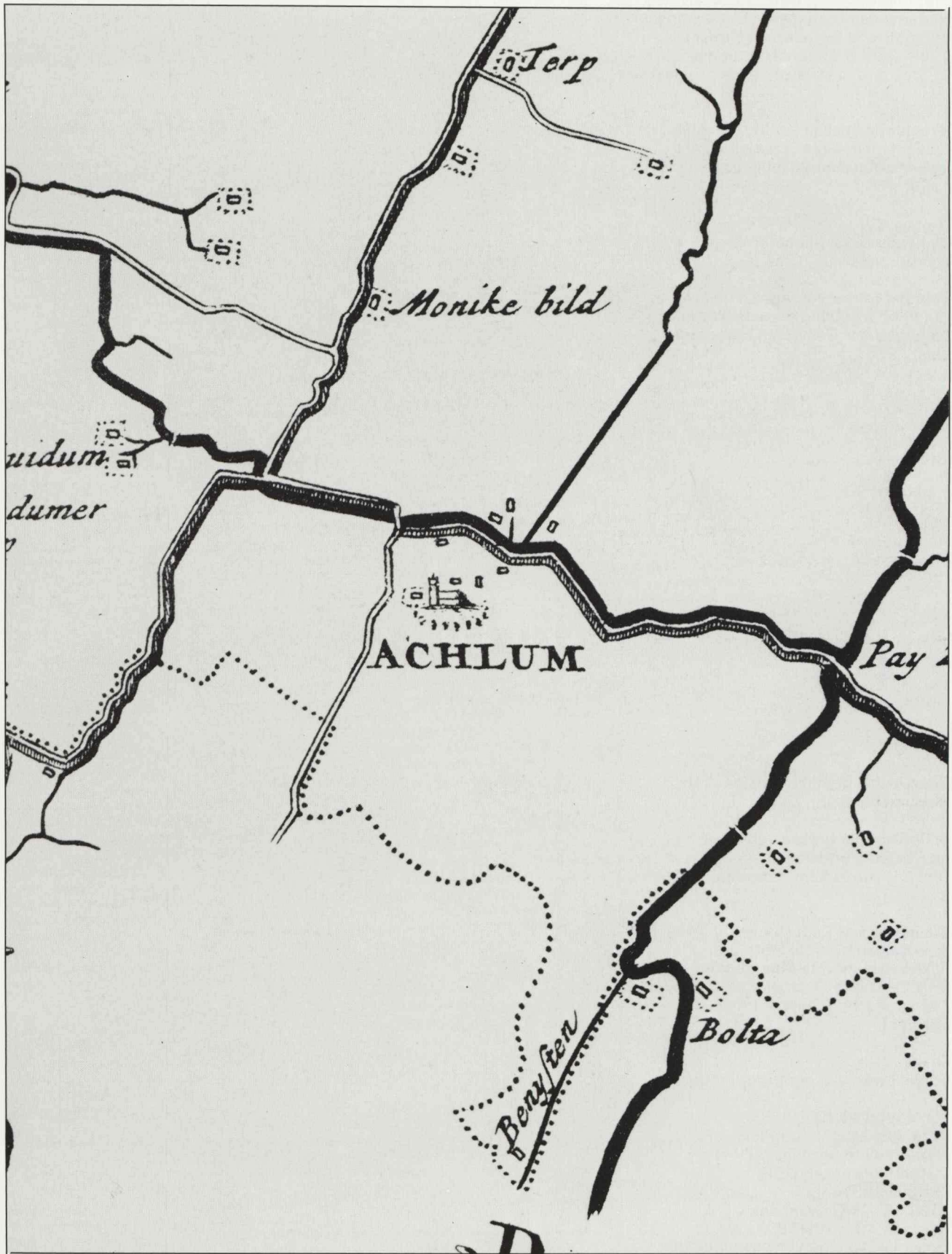
Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1478 6.

Druk:

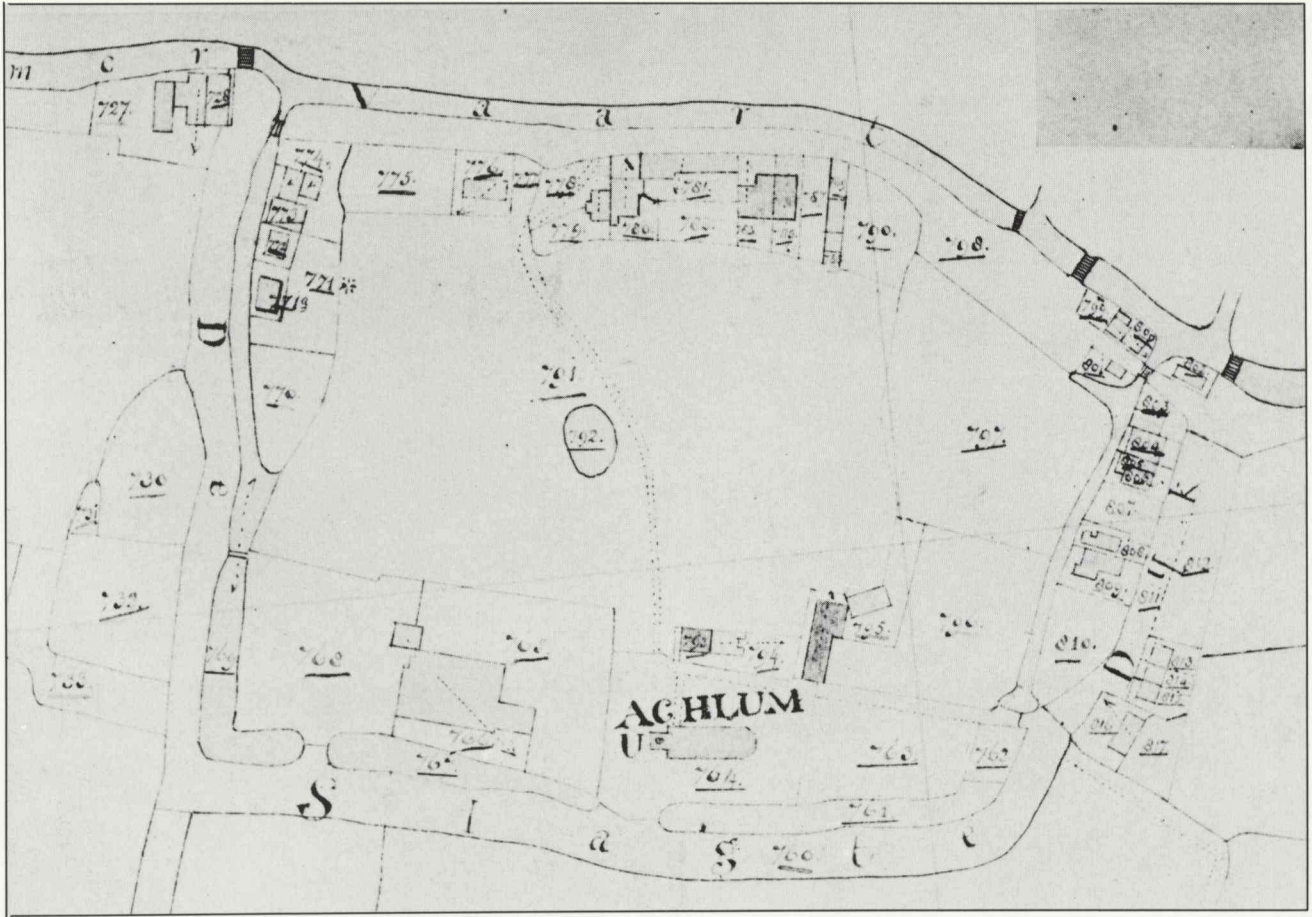
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland, 1970 (facsimile herdruk van 1718), grietenij Franekeradeel, fragment.

1.110519094008

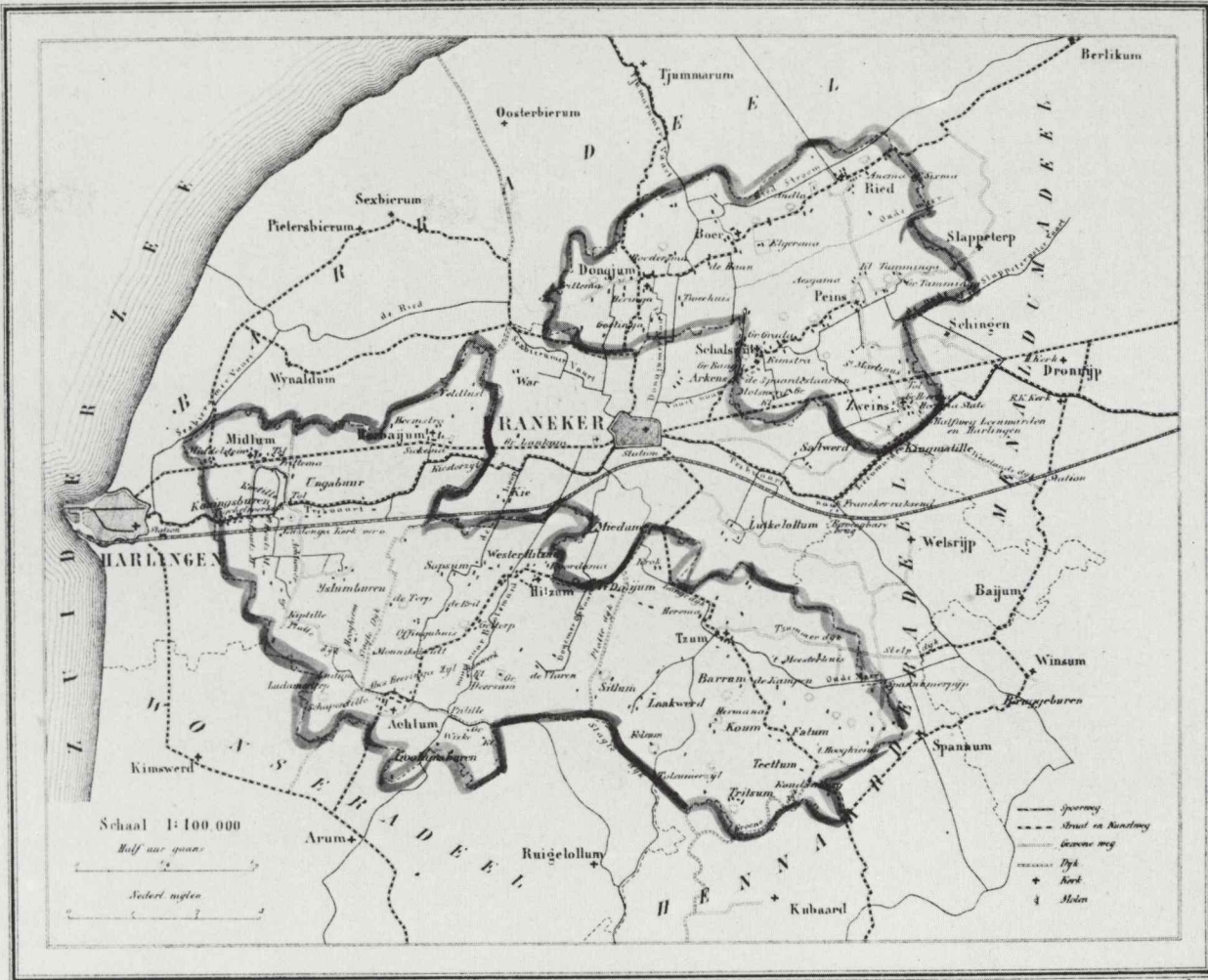

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Tjum, 1827, fragment.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1854), blad 10, fragment.

1.110519094009

1866

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

5918 Bunders 1550 Inwoners.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1866, provincie Friesland, gemeente Franekeradeel.

